

Spółdzielczość – działania grupowe jako forma działalności gospodarczej na obszarach wiejskich

Cooperative activity as a form of business activity in rural areas

Marta Czekaj, Janusz Żmija

Uniwersytet Rolniczy w Krakowie

Streszczenie. Funkcjonowanie spółdzielni na obszarach wiejskich od dziesiątek lat było siłą napędową rozwoju wsi. W Polsce spółdzielnie działające w rolnictwie i jego najbliższym otoczeniu przechodziły różne fazy zmian – rozkwitu, stagnacji i upadku – w zależności od społeczno-gospodarczej sytuacji kraju. Znalazło to wyraz w zmieniającej się (szczególnie w ostatnich kilku latach) liczbie spółdzielni. W pracy skupiono się na wskazaniu, w jaki sposób spółdzielczość wiejska na początku XXI w. może korzystnie wpłynąć na polskie rolnictwo i polską wieś. Niestety, negatywne postrzeganie podmiotów spółdzielczych przez społeczeństwo owocuje nieufnością do tej formy prowadzenia działalności. Stereotypy te zaczynają być jednak stopniowo przełamywane, do czego przyczyniają się m.in. pozytywne przykłady kooperacji, które można obserwować w krajach Unii Europejskiej. Informacje prezentowane w opracowaniu zaczerpnięto z literatury przedmiotu oraz danych Głównego Urzędu Statystycznego. Analizę zmian w zakresie liczebności spółdzielni wiejskich przeprowadzono dla okresu 1989–2014. Od 1989 r. w Polsce zmniejsza się liczba spółdzielni wiejskich. Faktu tego nie można jednak wprost utożsamiać z malejącym znaczeniem tej formy gospodarowania, bowiem część spółdzielni przekształca się w inne formy prawne, a część poprzez konsolidację umacnia swoją pozycję rynkową. O znaczeniu spółdzielni rolniczych na terenie Unii Europejskiej dobitnie świadczy fakt, że działa ich tam 40 tys., a zrzeszonych w nich jest 660 tys. osób. Charakterystyczną cechą spółdzielni europejskich stanowi ich silna specjalizacja. Spółdzielczość działająca w obszarze rolnictwa i na jego potrzeby jest szczególnie dobrze rozwinięta w takich krajach, jak Dania, Szwecja, Niemcy, Włochy czy Irlandia. Spółdzielczość wiejska ma przed sobą wiele szans, których właściwe wykorzystanie może w najbliższej przyszłości przynieść wymierne efekty. Dość wspomnieć o wsparciu finansowym, po które może sięgać, czy o nowych, dotychczas niedocenianych dziedzinach, w których może się rozwijać (np. spółdzielczość socjalna na wsi), a w których upatrywać można rozwiązanie wielu różnych problemów, z którymi zmagają się polska wieś.

Słowa kluczowe: spółdzielnie • obszary wiejskie

Adres do korespondencji – Corresponding author: Dr inż. Marta Czekaj, Katedra Zarządzania i Marketingu w Agrobiznesie, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie, al. Mickiewicza 21, 31-120 Kraków; e-mail: martaczekaj@poczta.onet.pl

Abstract. The functioning of cooperatives has been for decades the driving force of the development of rural areas. The cooperatives functioning in Poland in agriculture and its nearest surroundings have undergone various changes, from prosperity, through stagnation, to collapse, depending on the country's socio-economic situation. This has translated into the ever changing number of cooperatives, especially in the past several years. The study attempts at indicating the ways in which rural cooperatives can cause positive changes to the Polish agriculture and countryside at the beginning of the 21st century. Unfortunately, the society's negative perception of cooperative entities creates a climate of mistrust towards this form of conducting business activity. Such stereotypes, however, are slowly starting to be overcome, which is prompted, among others, by positive examples of cooperation, observed in the European Union member states. The material for the study was obtained from the literature on the subject and the data of the Central Statistical Office of Poland. An analysis of the changes in the numbers of rural cooperatives was conducted for the period 1989–2014. Although those numbers have steadily decreased since 1989, this fact cannot be directly identified with the diminishing importance of this form of activity, as a part of the cooperatives have been transformed into other legal forms of operation, and some have strengthened their market position through consolidation. There are 40 thousand agricultural cooperatives operating within the European Union and associating 660 thousand people, which attests best to their importance. Strong specialisation is the characteristic trait of a European cooperative. Cooperative initiatives operating in the area of agriculture and for its needs are highly developed in such countries as Denmark, Sweden, Germany, Italy and Ireland. It is to be expected that rural cooperatives will have excellent opportunities for growth, which, if grasped, can bring measurable effects in the near future. Those will include financial support to be gained, and new or previously underestimated fields for development (i.e. social cooperatives in rural areas), to mention a few, in which one can seek the solution to a host of various problems faced by the Polish countryside.

Key words: cooperatives • rural areas

Wstęp

Spółdzielczość działa w Europie od połowy XIX w. Jako genezę jej powstania, a potem rozwoju wskazuje się dążenie do łagodzenia ujemnych skutków umacniającego się kapitalizmu, odczuwalnych szczególnie przez najbiedniejsze i średnio zamożne grupy ludności. Same spółdzielnie – jako podmioty powstałe w odpowiedzi na problemy społeczne i ekonomiczne – określane były często jako „dzieci kryzysu” (Herrmann 2009). W ramach różnych form spółdzielczych rozwijała się współpraca gospodarcza oraz wzajemna pomoc w sytuacji pojawiających się potrzeb lub zagrożeń. Roczdelkie Stowarzyszenie Sprawiedliwych Pionierów to pierwszy podmiot zaliczany do form spółdzielczych na świecie. Stowarzyszenie zostało powołane do życia w 1844 r. w Anglii i było przykładem spółdzielni spóżywców. Wiek XIX przyniósł rozwój wielu podobnych podmiotów, także poza granicami Anglii (Brzozowski 2005).

Pierwszy międzynarodowy organ reprezentujący interesy spółdzielców – Międzynarodowy Związek Spółdzielczy – założono w 1895 r. Związek ten do dziś funkcjonuje i realizuje zadania powierzone mu w chwili zawiązania, a o jego sile może świadczyć fakt, że reprezentuje on obecnie ok. miliarda spółdzielców. W Polsce

spółdzielcy są reprezentowani przez Krajową Radę Spółdzielczą, która jest największą funkcjonującą w kraju organizacją pozarządową.

W Polsce za prekursora ruchu spółdzielczego uważa się Stanisława Staszica, który w 1816 r. założył Hrubieszowskie Towarzystwo Rolnicze Ratowania się Wspólnie w Nieszczęściach. Kolejno powstawały następne podmioty spółdzielcze, a szczególnie znane były wielkopolskie banki ludowe (działające od 1861 r.), „Rolniki” (od 1900 r.), spółdzielnie spożywców w Królestwie (od 1869 r.) oraz powszechnie dzisiaj znane Kasy Stefczyka w Galicji (od 1891 r.). Ruch spółdzielczy zaczął wkrótce wkraczać na nowe obszary działalności – powstawały spółdzielnie pracy (1872 r.), mleczarskie (1882 r.) oraz mieszkaniowe (1890 r.). Rozwój spółdzielni w znacznym stopniu przyczynił się do awansu społecznego i gospodarczego wsi i obszarów wiejskich. Co ważne, spółdzielnie budowały także wśród Polaków postawę obrońców ojczyzny. Wraz z wybuchem II wojny światowej nastąpiło załamanie rozwoju ruchu spółdzielczego. W trakcie prowadzonych działań zniszczeniu uległo nie tylko zaplecze produkcyjne istniejących spółdzielni, ale przede wszystkim ich potencjał społeczny. W kolejnych latach spółdzielczość została silnie scentralizowana, po czym zaczęła aktywnie rozwijać się w takich dziedzinach, jak mieszkalnictwo, handel detaliczny, zaopatrzenie rolników i skup produktów rolnych. Powstawały m.in. rolnicze spółdzielnie produkcyjne. Silne podporządkowanie podmiotów spółdzielczych polityce państwa i ograniczenie roli członków spółdzielni spowodowały, że od początku lat 90. ubiegłego wieku zaczęły one być negatywnie postrzegane przez polskie społeczeństwo (Żmija 2013).

Głównym celem pracy jest przedstawienie i ocena działań grupowych zorganizowanych w formie spółdzielni jako jednego ze sposobów prowadzenia działalności gospodarczej na obszarach wiejskich. W opracowaniu przywołano przykłady wybranych państw Unii Europejskiej, w których spółdzielczość ma nie tylko wieloletnią tradycję, ale także dominuje w zakresie obsługi rolnictwa. Ponadto ukazano wartość idei spółdzielczych w rozwoju polskiej wsi, a także znaczenie tej formy prowadzenia działalności gospodarczej w rozwoju obszarów wiejskich w Polsce.

Materiał i metody

Opracowanie ma charakter przeglądu. Wykorzystano w nim literaturę przedmiotu oraz dane Głównego Urzędu Statystycznego (GUS). Aby zrealizować założone cele badawcze, w pracy posłużono się metodami analizy poziomej i pionowej, analizy przyczynowo-skutkowej oraz analizy tabelarycznej, graficznej i opisowej.

Spółdzielczość na tle innych form działalności gospodarczej w Polsce

Zgodnie z definicją przyjętą przez Międzynarodowy Związek Spółdzielczy, spółdzielnia jest „autonomicznym zrzeszeniem osób, które zjednoczyły się dobrowolnie w celu zaspokojenia swoich wspólnych aspiracji i potrzeb ekonomicznych, społecznych

i kulturalnych poprzez współposiadane i demokratycznie kontrolowane przedsiębiorstwo¹. Jest to więc podmiot działający na nieco innych zasadach niż pozostałe jednostki gospodarcze, a odrębność spółdzielczych organizacji wynika głównie z faktu, że jest to – jak często się podkreśla – „związek ludzi, a nie związek kapitału”².

Wśród wszystkich podmiotów gospodarki narodowej działających w Polsce spółdzielnie stanowią niewielki odsetek. Co więcej, w okresie ostatnich 10 lat udział spółdzielni w ogólnej liczbie tych podmiotów stale się zmniejszał: od 0,52% w 2004 r., przez 0,46% w 2009 r., do 0,43% na koniec czerwca 2014 r.³. Najbardziej popularną formą prowadzenia działalności była i jest działalność gospodarcza prowadzona przez osoby fizyczne – w każdym roku udział takich podmiotów przekraczał 70%.

Liczba spółdzielni w Polsce zmienia się z roku na rok. W okresie 1989–2011 ubyło niemal 40% tych jednostek gospodarczych. Największy ubytek zanotowano wśród spółdzielni kółek rolniczych oraz rolniczych spółdzielni produkcyjnych – ich liczba zmniejszyła się odpowiednio o 71,59% i 64,86%. Dane zawarte w tabeli 1 wskazują na regres liczbowy spółdzielni działających na potrzeby rolnictwa oraz w jego bezpośrednim otoczeniu. Pośrednio wiązało się to z brakiem zaufania do tej formy prowadzenia działalności ze strony osób tworzących takie podmioty oraz osób korzystających w swojej działalności z produktów i usług wytwarzanych przez spółdzielnie.

Tabela 1. Zmiany liczebności spółdzielni rolniczych/wiejskich w Polsce w latach 1989–2011

Wyszczególnienie	Lata			Dynamika zmian (%) (rok 1989 = 100%)
	1989	2000	31.08.2011	
Spółdzielnie zaopatrzenia i zbytu „Sch”	1912	1648	1259	-34,15
Spółdzielnie mleczarskie	323	238	156	-51,70
Spółdzielnie ogrodniczo-pszczelarskie	140	128	73	-47,86
Rolnicze spółdzielnie produkcyjne	2089	1024	734	-64,86
Spółdzielnie kółek rolniczych	2006	1063	570	-71,59
Razem spółdzielnie rolnicze/wiejskie	6344	4101	2792	-55,99
Spółdzielcze grupy producentów rolnych	-	-	192	-

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Bomba (2013)

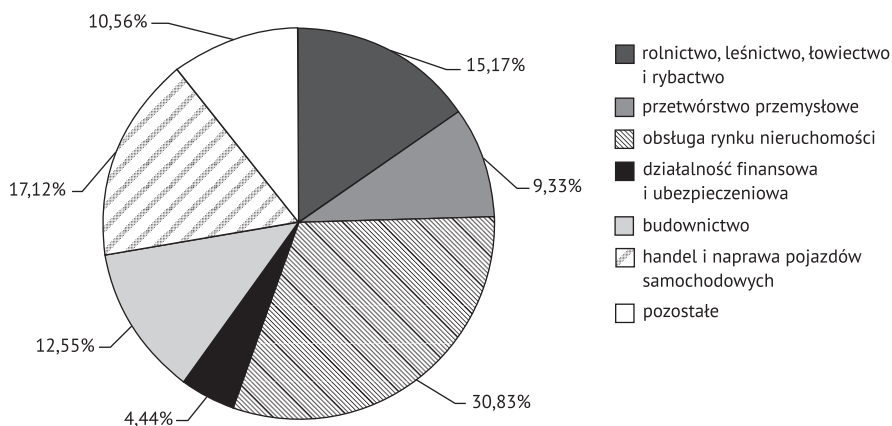
¹ www.krs.org.pl (data dostępu 15.09.2014)

² Rola i przyszłość spółdzielczości (www.prezydent.pl); data dostępu 15.09.2014)

³ www.stat.gov.pl (data dostępu 10.09.2014)

Z drugiej strony, nie można zapominać, że zmniejszenie się liczby rolniczych spółdzielni produkcyjnych oraz spółdzielni kółek rolniczych zostało częściowo zrekomensowane przez powstawanie nowych podmiotów – grup producentów rolnych. Trzeba podkreślić, że grupy producentów rolnych (z których część obecnie powstaje w miejscach, gdzie dotychczas istniały spółdzielnie) nie muszą działać tylko w formie spółdzielczej – są to także podmioty funkcjonujące w innej formie prawnej. Zatem część spółdzielców działających wcześniej w ramach kółek rolniczych bądź spółdzielni wiejskich zasilają szeregi grup producentów rolnych zorganizowanych w formie np. spółki z o.o., rolniczego zrzeszenia branżowego czy stowarzyszenia⁴.

Po okresie kurczenia się stanu liczbowego spółdzielni rolniczych (1989–2011) ostatnie trzy lata przyniosły korzystne zmiany w zakresie liczebności spółdzielni ogółem. Jak wskazują dane GUS, na koniec 2012 r. w Polsce działało 17 155 spółdzielni, na koniec 2013 r. takich podmiotów było już 17 422, a w czerwcu 2014 r. – 17 563. W przypadku spółdzielni działających w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie wystąpiła tendencja odwrotna – ich liczba w tych trzech latach była z roku na rok coraz mniejsza. Dane prezentowane na rycinie 1 wskazują, że w pierwszej połowie 2014 r. wśród podmiotów zorganizowanych w formie spółdzielni dominowały jednostki zajmujące się obsługą rynku nieruchomości (30,83%), a na trzecim miejscu uplasowały się spółdzielnie zaangażowane w działalność związaną z rolnictwem, leśnictwem, łowiectwem i rybactwem (15,17%). W 2012 r. udział tych ostatnich wynosił 15,59%, a w 2013 r. – 15,37%.

Ryc. 1. Struktura spółdzielni w Polsce według sektorów prowadzonej działalności (%); stan na dzień 30.06.2014 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

⁴ A. Dominik, Procedura rejestracji grupy producentów rolnych (www.cdr.gov.pl, data dostępu 15.09.2014)

Nie można zapominać, że nie zawsze spadek liczby spółdzielni z danej branży był spowodowany likwidacją tych podmiotów – część z nich dokonała bowiem połączenia z innymi podmiotami znajdującymi się w lepszej kondycji finansowej bądź położonymi w najbliższej okolicy, gdy skuteczniejsze i bardziej opłacalne było połączenie sił i wspólna walka o klienta niż prowadzenie wyniszczającej polityki wyprzedzania konkurencji. Dobrym przykładem takich zabiegów może być polski lider w dziedzinie przetwórstwa mleka – Spółdzielnia Mleczarska Mlepol. Spółdzielnia ta w latach 2004–2009 poprzez zakup lub przejęcie konkurencyjnych zakładów mleczarskich zwiększyła liczbę posiadanych zakładów przetwórczych z 7 do 12. Podobne działania prowadzone są przez Spółdzielnię Mleczarską Mlekovita, która stopniowo realizuje politykę przejmowania konkurencyjnych podmiotów z branży mleczarskiej (Domański i Bryła 2010).

Obserwowana do niedawna przez badaczy tematyki spółdzielczej niechęć do grupowych form współdziałania zaczyna być przełamywana. Dzieje się tak dzięki pozytywnym wzorcom postępowania, które coraz liczniej są obecne w życiu mieszkańców obszarów wiejskich (Czekaj 2013). Co ciekawe, hasło „spółdzielczość” budzi zupełnie inne skojarzenia wśród mieszkańców obszarów wiejskich niż wśród tych, którzy mieszkają w mieście. Mieszkańcy wsi postrzegają spółdzielczość za potrzebną dla rozwoju rolnictwa, aktywizującą i społecznie przydatną, natomiast spółdzielczość w miastach często kojarzona jest z przedsiębiorstwem państwowo-spółdzielczym, pozbawionym głównego przymiotu tej formy działalności – samorządności.

Spółdzielczość jako forma działalności gospodarczej predestynowana do wyboru przez przedsiębiorców obszarów wiejskich

W roku 2009 w Europie funkcjonowało około 158 tys. spółdzielni, w tym ponad 85% na terenie Unii Europejskiej. Co szósty mieszkaniec Europy (co piąty w UE) należał do spółdzielni, a spółdzielczość dawała zatrudnienie 5,4 mln osób, w tym 4,7 mln obywateli Unii. Należy przy tym pamiętać, że spółdzielczość oddziałuje także na życie osób w najbliższym jej otoczeniu, toteż bardzo trudno określić ostateczną liczbę osób, które odnoszą korzyści z istnienia tej formy działalności.

Znaczny odsetek osób tworzących spółdzielnie w Unii Europejskiej zamieszkuje obszary wiejskie. Wiele produktów pochodzących z takich krajów, jak Włochy, Francja czy Hiszpania, opatrzonych jest informacją, że zostały wyprodukowane przez „Coop” (z ang. *cooperative* – spółdzielczy). Szacuje się, że rolnicy unijni ponad 60% wyprodukowanych przez siebie artykułów sprzedają za pośrednictwem spółdzielni (Pudełkiewicz 2009). Na obszarze Unii Europejskiej działa 40 tys. spółdzielni wiejskich, a liczba ich członków sięga 660 tys. Rolnicy unijni są zwykle zrzeszeni w spółdzielniach silnie wyspecjalizowanych, a jednocześnie obejmujących znaczną część produkcji i przetwórstwa rolno-spożywczego.

W Danii – która wspólnie ze Szwecją nazywana jest „ojczyzną spółdzielczości” – na potrzeby rolnictwa działa 14 spółdzielni. Spółdzielnie te niemal w 100% kontro-

lują branże, które obsługują. Cechuje je silne dążenie do konsolidacji, a dokonywane w ramach niej połączenia często swoim zasięgiem wykraczają poza granice kraju – przykładem takich działań było utworzenie w 2010 r. szwedzko-duńskiej spółdzielni Arla Foods (Suchoń 2012). W Danii czterech na pięciu rolników to członkowie spółdzielni, za pośrednictwem których sprzedają i nabywają środki potrzebne do produkcji rolnej (Matuszak i Skórnicki 2012). Duńskie spółdzielnie działają nie tylko w sferze produkcji i przetwórstwa żywności, ale także w obszarze doradztwa rolniczego oraz ochrony interesów spółdzielców.

W Irlandii – kraju, w którym trzy czwarte produkcji rolnej stanowi produkcja mleka – mleczarstwo i hodowla bydła w całości znajdują się pod nadzorem spółdzielczości. To właśnie przetwórnice mleka były tam wzorcem do tworzenia spółdzielni także w innych dziedzinach gospodarki. Mleczarnie były podmiotami, które integrowały gospodarstwa rolne, a przez to usprawniały ich działanie. Pomagały mniejszym gospodarstwom dotrzeć z wytwarzanymi przez nie produktami na rynek – zajmowały się zatem nie tylko przetwórstwem, ale także silnie wspierały dystrybucję (Herrmann 2009). Spółdzielczość to forma działalności, w której w Irlandii obecnie zorganizowane jest 65% podmiotów zajmujących się produkcją pasz oraz 70% przetwórców wieprzowiny⁵.

We Włoszech podmioty spółdzielcze charakteryzują się znacznym rozdrobnieniem – kraj ten jest na pierwszym miejscu w Unii Europejskiej pod względem liczby spółdzielni, bowiem działa ich tam aż 41,5 tys. Znaczna część z nich funkcjonuje w otoczeniu i na potrzeby gospodarstw rolnych, a tych ostatnich we Włoszech jest ponad 1,7 mln. Pod względem liczby członków spółdzielni – 13 mln członków (oznacza to, że co piąty mieszkaniec tego kraju jest członkiem spółdzielni) – Włochy zajmują trzecie miejsce w UE, a pod względem liczby zatrudnionych – 1,1 mln pracowników spółdzielni – miejsce pierwsze⁶. Rolnicze spółdzielnie we Włoszech, podobnie jak w Irlandii, kładą szczególny nacisk na współpracę nie tylko w obszarze produkcji i przetwórstwa, ale także w zakresie dostarczania gotowych produktów do konsumentów. Przejmowanie wartości dodanej z pominięciem ogniwa pośredników handlowych oznacza większe korzyści dla producentów żywności.

Z czego wynika specyfika spółdzielni? Dlaczego i czym ta współpraca różni się od innych form prowadzenia działalności gospodarczej? „Spółdzielnie są przedsiębiorstwami o jedynych w swoim rodzaju właściwościach i sposobach działania, co zapewnia im patrzeć na wzrost ekonomiczny w długofalowej perspektywie. (...) pracujemy razem, dzielimy się wiedzą i zapewniamy sobie szanse drogami, które byłyby niemożliwe w przedsiębiorstwach opartych o zysk udziałowców”⁷. Taką definicję spółdzielni podaje jeden z uczestników debaty dotyczącej roli i przyszłości spółdzielczości, którą z inicjatywy Prezydenta RP Bronisława Komorowskiego przeprowadzono w 2012 r. (był to rok poświęcony ideom spółdzielczym). Te szczególne powiązania mogą się dobrze rozwijać na obszarach wiejskich, gdzie bez współpracy prowadzenie działalności mogłoby się okazać bardzo utrudnione.

⁵ www.ekonomiaspoleczna.pl (data dostępu 15.09.2014)

⁶ www.krs.org.pl (data dostępu 15.09.2014)

⁷ Rola i przyszłość spółdzielczości (www.prezydent.pl); data dostępu 15.09.2014)

Współpraca w ramach spółdzielni ma wiele pozytywnych aspektów, w tym m.in. możliwość wspólnego zakupu i użytkowania sprzętu, znacznie większe możliwości inwestycyjne, niższe koszty prowadzenia działalności rolniczej. Spółdzielnie wiejskie są szczególnie otwarte na przyjmowanie kolejnych członków i poszerzanie grona osób zainteresowanych wspólnym prowadzeniem działalności. Spółdzielnie odzyskują zaufanie osób, które mogły stać się ich członkami, a samo uruchomienie działalności w tej formie jest silnie popierane – przedsiębiorcy chcący założyć spółdzielnie mogą korzystać z pomocy finansowej przeznaczonej na ten cel, mogą też czerpać informacje od firm doradczych oraz różnego rodzaju instytucji propagujących rozwój działań wspólnych na wsi. Ponadto coraz liczniej pojawiają się strony internetowe zachęcające do uruchomienia spółdzielni. Uaktywniają się także nowe i wciąż jeszcze mało znane formy działalności kolektywnej, np. spółdzielnie socjalne. Z racji swojej specyfiki są one predestynowane do rozwoju i działania na obszarach wiejskich, gdzie możliwości znalezienia pracy, szczególnie przez osoby odchodzące z rolnictwa, są ograniczone. Na koniec sierpnia 2014 r. liczba tych spółdzielni była szacowana na nieco ponad 1200, przy czym najwięcej (135) działało ich na terenie województwa wielkopolskiego⁸.

Podsumowanie

Spółdzielnie na obszarach wiejskich mają ogromne możliwości działania i rozwoju. Mogą uaktywniać się i dywersyfikować swoją działalność także w obszarach zarezerwowanych dotychczas dla innych podmiotów (np. wiejskie spółdzielnie socjalne). Czynnikiem, który będzie dodatkowo wspierać ich działanie, jest pomoc finansowa przeznaczona specjalnie dla nich (np. dla spółdzielczych grup producentów rolnych).

Silna i współpracująca z otoczeniem spółdzielczość na obszarach wiejskich może stać się motorem napędowym rozwoju tych obszarów. Dynamika zmian zachodzących na polskiej wsi jest na tyle duża, że część producentów może samodzielnie nie podołać wyzwaniom, jakie przed nimi staną, co w konsekwencji może ich zmusić do wycofania się z prowadzonej działalności. Kooperacja w ramach spółdzielni może się okazać antidotum na te problemy. Celowe wydaje się wdrażanie działań propagujących spółdzielczość i budujących jej nowy, pozytywny wizerunek. Negatywne doświadczenia w zakresie współpracy spółdzielców w poprzednich dekadach nie powinny stać na przeszkodzie dalszemu rozwojowi tej formy prowadzenia działalności gospodarczej.

Przykłady wybranych państw Unii Europejskiej pokazują, że współpraca taka była i jest doceniana przez wielu rolników. Jak wynika z doświadczeń długoletnich członków Unii Europejskiej, powinna ona obejmować nie tylko etapy produkcji i przetwórstwa żywności, ale także – a może przede wszystkim – jej dystrybucji. Pozwoli to na uzyskanie przez rolników większego udziału w wartości dodanej produktu, który sprzedają.

Spółdzielczość wiejska w Polsce była przez wiele lat niedoceniana, a jej potencjał ekonomiczny i społeczny nie był w pełni wykorzystywany. Dopiero ostatnie lata przywróciły zainteresowanie tą formą działalności. Czy z dobrym efektem – czas pokaże.

⁸ www.ozrss.pl (data dostępu 09.09.2014)

Bibliografia

- Bomba J. (2013), Historyczne i społeczno-gospodarcze uwarunkowania rozwoju spółdzielczości na polskiej wsi, [w:] *Spółdzielczość w świadomości rolników i doradców oraz praktyczne wykorzystanie idei spółdzielczej do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich*. Kraków, CDR w Brwinowie Oddział w Krakowie, s. 13–29.
- Brzozowski B. (2005), *Spółdzielczość wiejska w aktywizacji środowisk lokalnych na tle jej współczesnych problemów*. Kraków, MSDR.
- Czekaj M. (2013), Innowacyjne wykorzystanie idei spółdzielczej dla rozwoju lokalnego na obszarach wiejskich, [w:] *Spółdzielczość w świadomości rolników i doradców oraz praktyczne wykorzystanie idei spółdzielczej do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich*. Kraków, CDR w Brwinowie Oddział w Krakowie, s. 133–145.
- Domański T., Bryła P. (2010), *Marketing produktów żywnościowych*. Warszawa, PWE.
- Herrmann P. (2009), *Gospodarka i ekonomia społeczna – sytuacja w Republice Irlandii*, [w:] J. Kundera, red., *Integracja gospodarcza w rozszerzonej UE: od wolnego handlu do unii walutowej*. Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, ser. e-materiały z konferencji, nr 1, s. 409–442.
- Matuszak E., Skórnicki H. (2012), *Doradztwo rolnicze w Danii. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, nr 2, s. 104–112.
- Pudełkiewicz E. (2009), *Spółdzielcze formy gospodarowania w Polsce i w innych krajach Unii Europejskiej*. Zeszyty Naukowe SGGW, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing, nr 2(51), s. 259–295.
- Suchoń A. (2012), *Spółdzielnie w rolnictwie w wybranych państwach Europy Zachodniej; aspekty prawne i ekonomiczne*. Zeszyty Naukowe SGGW, Problemy Rolnictwa Światowego, t. 12, z. 2, s. 94–103.
- Vinohradnk K., Kiełbasa B., Bogusz M. (2013), *Funkcjonowanie różnych form działalności spółdzielczej na obszarach wiejskich – studia przypadków*, [w:] *Spółdzielczość w świadomości rolników i doradców oraz praktyczne wykorzystanie idei spółdzielczej do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich*. Kraków, CDR w Brwinowie Oddział w Krakowie, s. 146–177.
- Żmija J. (2013), *Historia i rozwój spółdzielczości wiejskich*, [w:] *Spółdzielczość w świadomości rolników i doradców oraz praktyczne wykorzystanie idei spółdzielczej do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich*. Kraków, CDR w Brwinowie Oddział w Krakowie, s. 7–12.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 16.12.2014